RECEPCIA ARCHETYPU ANTIGONA V ŽENSKOM ZOSKUPENÍ LES ANTIGONES

JANA HLODÁKOVÁ
Ústav divadelnej a filmovej vedy Slovenskej akadémie vied, Bratislava

Abstrakt: Všetky nové recepcie antickej látky či už v umení alebo v spoločenskom konaní poskytujú nové perspektívy nazerania na to, čo spája dnešného a gréckeho človeka. Tento článok skúma interpretáciu postavy Antigona zo Sofoklovej tragédie v súčasnom francúzskom ženskom zoskupení Les Antigones, ktoré ju preberaním za symbol svojich aktivít napĺňa novým – aktuálnym významom. Prístup skúmania vychádza z predpokladu, že faktory, ktoré ovplyvňujú formovanie výkladu a interpretácie dramatického textu, sú tradícia a súčasná realita – aspekty doby, ktoré priamo pôsobia na jeho či už obsahové alebo formálne analýzy. Práca preto sprehľadňuje tradície výkladov, ktoré priamo alebo nepriamo determinujú recepciu postavy Antigona ako reprezentantky činnosti Les Antigones, a tiež sa zameriava na mimoumelecký kontext, ktorý determinoval vznik tejto skupiny.
Kľúčové slová: antická dráma, interpretácia, Antigona, recepcia

Divadlo v starovekom Grécku nikdy neplnilo funkciu „umenia" vo význame termínu dnešnej modernej doby, bolo však integrálnou súčasťou aténskej kultúry, ktorej hodnoty sa veľmi výrazne odlišovali od tých, ktoré formovali moderný západ. Antropologická premisa medzi súčasným divadlom a antickým divadlom je stále lákavým objektom záujmu, pretože pre mnohých ostáva nevyriešeným rébusom. Každá nová recepcia antickej hry, mýtu alebo antickej látky, či už v umení alebo spoločenskom konaní, predstavuje nové chápanie minulosti a nanovo definuje hodnotový rebríček človeka súčasnosti.

Predkladaná štúdia sa zameriava na aktuálne aktivity ženského hnutia Les Antigones, ktoré sa sformovalo minulý rok vo Francúzsku. Ich pôsobenie a činnosť smerujú predovšetkým do politickej a spoločenskej oblasti, ich konanie je možné posudzovať aj z pohľadu performatívnych štúdií, veď perfomatívnosť a „divadelnosť" zasahuje všetky sféry života človeka. V tejto chvíli sa však sústredíme najmä na to, akým spôsobom Les Antigones na komunikáciu a sebaprezentáciu využívajú postavu Antigony zo Sofoklovho spracovania mýtu v tragédii *Antigona* ako symbol ich vnútornej aj vonkajšej/verejnej činnosti. Napĺňajú ju tak opäť novým, aktuálnym významom a špecifickým spôsobom zasahujú do tvorby interpretácií tejto postavy – pod ich vplyvom sa nanovo zamýšľame aj nad významom Sofoklovej tragédie.

Po tom, čo som sa pri nasledovnej práci definitívne rozhodla využiť istú štruktúru, ktorá by podľa mňa najlepšie vytvorila podporný základ na výskum interpretácie postavy Antigona u ženského hnutia Les Antigones v súčasnosti, zistila som, že nevedome vychádza zo základného komunikačného modelu Dagmar Inštitorisovej, ktorý vytvorila z modelu metatextovej komunikácie Antona Popoviča. Tento model ukazuje faktory ovplyvňujúce formovanie interpretácie divadelného textu.

V tomto prípade nejde o výskum interpretácie divadelného textu v konkrétnej inscenácii, v ktorej sa vedome „divadelný" divák podriaďuje vlastnej reflexii interpretovaného. V recepcii Les Antigones neprebieha dramaturgické spracovanie dramatického textu do novej podoby pre potreby inscenácie, ale ide skôr o recepciu určitej ideovej stránky dramatického diela, inšpiráciu, ktorá následne ovplyvňuje fungovanie tejto skupiny.

Vyššie spomenutý model za základné faktory vplyvu na interpretáciu považuje tradíciu a súčasnú realitu. Ako realitu chápeme aspekty doby, ktoré priamo pôsobia nielen na dramatický text, ale aj na jeho obsahové a formálne analýzy. V práci sa zameriame na spomenuté faktory, sprehľadníme tradíciu výkladov, ktoré priamo alebo nepriamo ovplyvňujú prijatie postavy Antigona ako symbol činnosti Les Antigones a predovšetkým našu pozornosť upriamime na dobové aspekty, ktoré v tomto prípade tvoria mimoumelecký kontext.

Počas čítaní Sofoklovej *Antigony* v priebehu staročí sa táto tragédia najčastejšie interpretuje ako príbeh o martýrke, oproti ktorej stojí tyran Kreón. Vo väčšine prípadov sa dramaturgovia a divadelníci prikláňajú k pravde Antigony, Kreonta odsudzujú pre jeho nespravodlivosť a krutosť. Pri štúdiu materiálov, ktoré sa zaoberajú spôsobom výkladu Sofoklovej tragédie, sa ukazuje, že to nie je také jednoznačné. Hneď na úvod, pri čítaní primárneho prameňa – tragédie *Antigony* v slovenskom preklade Júliusa Španára – sa ponúkajú nasledovné otázky: Ako je možné rozsúdiť spor medzi zástancom spravodlivosti štátu ustanovenej spoločnosťou a nasledovateľom božských zákonov – rodiny a práva byť pochovaný ako človek? Sám Sofokles vo svojej dráme trestá oboch. Je možné tvrdiť, že podľa autora tragédie nesú vinu za svoje činy obaja?

Niekoľko emblematických diel a odborných analýz, ktoré sa recepciou *Antigony* zaoberajú počnúc 19. storočím až po súčasnosť, sa zameriava na skúmanie modifikácií pri interpretácii týkajúcich sa vzťahu ľudského a božského zákona. No nielen toho, ale tiež vôle človeka k moci, hodnotového rebríčka človeka, morálneho zákona, otázky hraníc ľudskej poslušnosti voči legislatíve a právnemu poriadku a teda povinnostiam občana voči sebe ako individualite, ale aj k spoločenstvu, v ktorom žije, a v neposlednom rade mužského a ženského práva. Samozrejme, nedá sa sledovať všetky možnosti interpretácie tragédie a zaoberať sa nimi vo všetkých možných kontextoch, ale môžeme sa zamerať na tie tradície výkladu hry ako aj tradície výkladu postavy Antigona, ktoré súvisia s konkrétnym záujmom žien z Les Antigones reagovať na špecifické problémy v spoločnosti. Na vytvorenie charakteristík ich cieľov a konania sú predovšetkým dôležité východiskové texty, ktoré boli prostredníctvom internetu a médií zverejnené vo forme videí – ide o otvorený list členkám Femen (budeme sa mu venovať v ďalšej časti textu) a Manifest Les Antigones, v ktorých formulujú svoje najzákladnejšie princípy. Komparáciou by bolo možné poukázať na to, čo sa v recepcii a vo výklade postavy Antigona u Les Antigones odlišuje od tradícií minulých a prečo mohli tieto modifikácie vzniknúť.

Kto sú Les Antigones?

Podľa zverejnených informácií dostupných vo forme rozhovorov a článkov je známe, že skupina Les Antigones vzišla z odmietavého postoja mladých francúzskych žien voči agresívnym manifestačným akciám radikálneho hnutia Femen, pôvodne s ukrajinskou domácou základňou. Neskôr sa z politických dôvodov premiestnili do

parížskej metropoly. Tieto ukrajinské ženy sa prezentujú prostredníctvom tzv. topless demonstrations (demonštrácií bez trička s nahými prsiami). Nahota ženského tela na verejnosti bola pochopiteľne tŕňom v oku predovšetkým predstaviteľom ukrajinskej pravoslávnej cirkvi, ktorá na základe svojho učenia podporuje tradičné kultúrne hodnoty. Ženy z hnutia Femen pílili kríže s Ježišom Kristom, útočili na predstaviteľov cirkvi fyzicky aj v médiách. Postupne, ako Femen čoraz viac pútalo pozornosť verejnosti, rozširovalo aj svoj záujem vyjadrovať sa k početnejším témam. Dnes sa už pri niektorých demonštráciách zdá, že sa úplne odklonili od pôvodného cieľa upozorniť na utláčanie žien v Ukrajine. Hnutie nadobudlo medzinárodný rozmer a začalo sa angažovať vo veciach homosexuálov, vyjadrovať sa k téme formovania tradičnej rodiny, alebo sa po tvrdom policajnom zákroku proti demonštrantom v ukrajinskom Majdane jeho členky na protest vymočili na fotografiu vtedajšieho prezidenta Viktora Janukovyča. Ich záujem podporovať ženský radikálny aktivizmus postupne v rámci celého sveta ostáva, no vyzerá ako jediný nemenný cieľ Femen. Podľa ich slov sú ich ideológiami feminizmus, extrémizmus a ateizmus.

Les Antigones, naopak, vo svojom manifeste programovo odmietajú zaradenie do akéhokoľvek feministického prúdu, vedome tvrdia, že feministkami NIE SÚ, aj keď sa so silným zanietením zaujímajú o ženskú problematiku. Politológ Jean-Yves Camus tvrdí, že zaujímavou je práve snaha Les Antigones budovať svoju nezávislosť od akejkoľvek nadradenej inštancie. Podľa Camusa má tento zámer pôvod v presvedčení, že komplikovanosť, ktorá z toho vyplýva, a neidentifikovateľné zaradenie vzbudzujú väčší záujem než jednoduché vyhlásenie, že patria k feministkám, iným myšlienkovým smerom alebo politickým blokom.[1] Sue-Ellen Case si počas výskumu feministického divadla všimla, že táto tendencia vymedzovať sa voči feminizmu je u mladých žien veľmi rozšírená. Odpoveďou na túto tendenciu by mohol byť teror, ktorý vznikol mediálnym obrazom feministiek ako žien páliacich podprsenky za oslobodenie počas protestov v 70. rokoch.[2]

Ženám, ktoré sa neskôr stali Les Antigones, prekážala najmä kolísajúca idea hnutia Femen, ich nejasné ciele a bezúčelná agresia proti akýmkoľvek zmenám nariadeným mužmi, premenlivosť postojov a prezentovanie sa nahým telom, ktoré akoby nemali zatiaľ nijaký efekt na zmeny v žiadnej sfére života, ich aktivity sa stávajú len mediálnym „trhákom". Les Antigones vytvorili zhromaždenie, ktoré realizovalo prvé verejné aktivity prostredníctvom dvoch internetových videí. Ich obsah je formulovaný do otvoreného listu adresovaného členkám Femen, zverejneného 31. 5. 2013, v ktorom formulujú hlavné tézy v protiklade s niekoľkými kľúčovými názormi Femen. Ďalšie princípy smerovania skupiny uchováva zase Manifest Les Antigones. Pri čítaní listu sa ako najvýraznejšia osobnosť javí Iseul Turan, ktorá sa na istý čas stala súčasťou organizovaného výcviku Femen v ich parížskej základni Lavoir Moderne. Pred infiltráciou tejto mladej ženy skupina Les Antigones ešte oficiálne neexistovala, hoci sa nedá úplne poprieť skutočnosť potreby reagovať na činnosť Femen medzi neskoršími zakladajúcimi členkami Les Antigones už nejaký čas pred touto akciou.

Zaujímavé je, že identitu žien zoskupenie Les Antigones vymedzuje v závislosti od mužov: sú dcérami otcov, manželkami či milenkami mužov atď. V manifeste

[1] BOINET, Carole. Antigones: qui sont ces anti-Femen? In *Les Inrocks*. 30. 5. 2013. Dostupné na http://www.lesinrocks.com/2013/05/30/actualite/antigones-qui-sont-ces-anti-femen-11399243/> [20.5.2014].

[2] ELLEN CASE, Sue. *Feminism and Theatre*. New York: Macmillan, 2008. ISBN 978-0-230-52118-6.

hovoria: „(...) my, Antigony, sme sa rozhodli povstať, pretože spasenie nášho sveta nestojí na vašich feministických tvrdeniach, ale na spoločnosti, ktorá rešpektuje ženy v ich celistvosti. Ako milenky, manželky, matky (...)“ Výber obrázkov a zhrnutí z uskutočnených diskusií, ktoré považujú na oficiálnej internetovej stránke za reprezentatívny a profilujúci ich charakteristiku, ukazuje, že za základnú odlišnosť ženy od muža považujú Les Antigones jej schopnosť rodiť a byť matkou. To pravdepodobne podľa nich ovplyvňuje aj ostatné špecificky ženské charakteristiky, ako napríklad schopnosť opatery, výchovy, citlivosti atď. Nedá sa však s definitívnou platnosťou povedať, že pre ne schopnosť porodiť dieťa obmedzuje ženu len na to, aby bola matkou. Veď samy sa svojím aktívnym podielom na spoločenskom dianí snažia ženu emancipovať vo veciach týkajúcich sa medzinárodnej ekonomiky, politiky, legislatívy atď. Ich verejných aktivít doposiaľ nebolo tak veľa ako u Femen, na rozdiel od nich presadzujú spôsob pokojného aktívneho odporu. Zúčastnili sa pochodu proti násiliu páchanom na ženách, týkajúcom sa hlavne objektivizácie ženského tela, fyzického násilia a tiež násilia sociálneho, ktoré obmedzuje ich rozhodnutie stať sa matkou. Vystúpili tak otvorene proti reformám ministerky spravodlivosti Christine Taubira, ktorá mala v pláne znižovať tresty pre páchateľov tohto druhu násilia. Druhou závažnejšou akciou, ktorá definovala ďalšie smerovanie činností skupiny, bolo verejné vystúpenie pod názvom „Ženskosť poháňajúca turbo-kapitalizmus“, ktoré predchádzalo konferencii zaoberajúcej sa témou zneužívania ženského tela ako marketingového nástroja na získanie spotrebiteľa. Špecifickosťou činnosti skupiny Les Antigones je tiež zvyčajná sústredenosť na presnú formuláciu cieľov vystúpení a na priamy kontakt s konkrétnymi verejnými osobami a činiteľmi v snahe o otvorenie dialógu na istú tému (napríklad francúzskemu prezidentovi Hollandovi poslali otvorený list, v ktorom žiadali tresty pre členky Femen; s chlebom a soľou požiadali o prijatie u ambasádora Tunisu Adela Fekhiho – týmto gestom chceli potvrdiť ich odmietnutie kultúrneho imperializmu Francúzska atď.).

V nasledujúcich riadkoch v slovenskom preklade uvádzame text spomínaného otvoreného listu Femen a Manifestu skupiny.

Otvorený list adresovaný skupine Femen

Sme Les Antigones, nové online hnutie. Dnes hovoríme k Femen. V dialógu, s úprimnosťou. Nanešťastie, dnes bola pri našej demonštrácii prítomná polícia, ktorá nám zabránila dostať sa ku Vám... Dnes Vám prečítam krátky text smerovaný k Femen. Použili sme pre nás jedinú priechodnú cestu a tou je internet.

Femen, hovoríte, že bojovať za ženskosť je feministické. My oponujeme, že je ženské.

Tvrdíte, že holé prsia budú hájiť podmienky ženskosti. My oponujeme, že kladenie podmienok musí sprevádzať dôstojnosť.

Tvrdíte, že náboženstvo nás jedného od druhého vzďaľuje. My oponujeme, že pre mnohé z nás je náboženstvo cestou slobody a sebarealizácie.

Tvrdíte, že machizmus ovláda spoločnosť a preto bojujete proti mužom. My oponujeme, že iba s mužmi sa môžeme stať ženami v úplnom význame slova.

Požadujete rovnosť medzi pohlaviami. My oponujeme, že samotná komplementarita medzi mužmi a ženami nám dovoľuje obohacovať našu spoločnosť.

Ste platené za tieto tvrdenia. Oponujeme Vám tým, že ženská otázka nie je na predaj.

Uplatňujete sa prostredníctvom urážok a násilia. My vytvárame hnutie s pokojom a odhodlaním a citujeme Antigonu:

Nie je mojou prirodzenosťou nenávidieť ale milovať.[3]

Vedeli ste, že Tolstoj povedal: Ženy, budúcnosť sveta je vo vašich rukách?

Takže my, Les Antigones, sme sa rozhodli povstať, pretože spasenie nášho sveta nestojí na Vašich feministických tvrdeniach, ale na spoločnosti, ktorá rešpektuje ženy v ich celistvosti. Ako milenky, manželky, matky a bojovníčky za svoje právo.

Iseul Turan:

Femen, okupujete naše ulice, televízne obrazovky, noviny. Snažili sme sa byť trpezlivé a zostať ticho. Ale Váš degradujúci postoj nás šokoval. Už ma poznáte, sedem týždňov som strávila tým, aby som Vás pochopila. Teraz je tomu koniec. Chcela som Vás len navštíviť a povedať Vám tieto veci, pretože my nemáme strach hovoriť. Ale narazili sme len na stenu. Dnes si stŕham masku a vraciam sa k Antigonám, pretože je čas, aby ste nás prestali podvádzať. „Nás" myslím „nás ženy", vzbúrené ženy: vyprovokované Vašimi degradujúcimi metódami, redukujúcimi ženy na ich telá. Sme urazené, že monopolizujete ženskú otázku. Dnes za svojím hnevom skrývam aj smútok. Som smutná z kvality Vášho života v „Lavoir Moderne" a kvôli Vašim členkám, ktoré boli vypovedané z vlasti, ale predovšetkým mi je ľúto Vás, mladé francúzske dievčatá, ktoré som tam stretla. Ste manipulované ideológiou, ktorej nerozumiete. Máme Vám veľa toho čo povedať, ale nevieme sa k Vám dostať. Ste v sterilnej opozícii, Vaše násilie, ktoré sme dnes opäť zažili, bráni akejkoľvek konštruktívnej výmene názorov. Ľutujeme to. Femen, hovoríte, že bojujete za ženy, ale bojujete proti nim. Pozrite sa na skutočné ženy pred Vami, dôstojné, s úsmevom, elegantné. Inštrumentalizácii žien je koniec! Žiadame preto návrat Inny a Oksany na Ukrajinu, koniec priamej a nepriamej podpory ich hnutiu a koniec imunity pre tie ženy, ktoré sa vyhlasujú za teroristky a nikdy neboli vzaté do väzby za nijaké z ich akcií v našej krajine.

Femen, Les Antigones stoja pred Vami.[4]

Manifest

My, Les Antigones, chceme hrať hlavnú úlohu v budúcnosti nás, žien. Zamýšľame navrhnúť inú logiku od tej, ktorú počúvame z televíznych obrazoviek. Ženy nie sú utláčanou menšinou, veď sú polovicou ľudstva! Nechceme žiadať nové práva, žiadame oveľa viac: chceme dať iný zmysel dôstojnému a zodpovednému angažovaniu sa žien v spoločnosti.

Chceme rozmýšľať o tom, čo môžu ženy priniesť do spoločnosti, a nielen o tom, čo si z nej môžu uchmatnúť. Chceme otvoriť dvere, ktoré si mnohí želajú nechať zatvorené. Máme veľa otázok do diskusie a nemáme na ne hotové odpovede. Chceme na ne odpovedať spoločne so všetkými ženami, ktoré zdieľajú princípy Les Antigones, lebo len tak nájdeme inovatívne odpovede a konštruktívne riešenia, aby sme vyšli zo slepých uličiek, v ktorých sa dnes nachádzame a slobodne budeme bojovať za našu

[3] Vo francúzskom jazyku sa veta prekladá nasledovne: Je ne suis pas faite avec ta haine mais pour être avec ceux que j´aime. Anglická verzia tejto repliky zo Sofoklovej Antigony patrí Sirovi Richardovi Jebbovi: Tis not my nature to join in hating but lovin. Les Antigones v anglickom preklade svojho videa využívajú Jebbovu verziu.

[4] Video dostupné na <https://www.youtube.com/watch?v=1EgPBsiIx7E>

budúcnosť. Les Antigones predstavujú zhromaždenie žien, ktoré sa rozhodli nebyť viac pasívne. Naše zhromaždenie je nepolitické a bez akejkoľvek náboženskej orientácie. Nepredstierame, že reprezentujeme všetky ženy: sme tie, ktoré chcú vstúpiť do Agory[5], aby vstúpili do verejnej diskusie a angažovali sa v sociálnej otázke. Nespoznávame sa vo vízii, ktorú nám podsúva – síce ultraminoritná, no v médiách a politike dominantná – ideológia genderovej teórie a sextrémizmu. Ak bol prvý výstup Les Antigones povstaním proti Femen, nie je to náš konečný cieľ. Chceme sa aktívne zúčastňovať diskusií týkajúcich sa žien: mužsko-ženských vzťahov, rodiny, pracovných podmienok, rodových kvót, obchodovaniu s telami a životom...

Naše princípy

My, Les Antigones, hlásame ženskosť žien: tak to chce naša hlboká prirodzenosť. Toto potvrdenie ženskosti je prvým krokom obohatenia spoločnosti tým najlepším z nás.

Vo svete, kde vládne individualizmus, mnohí nemajú príležitosť plne sa realizovať. Avšak, každá z nás v sebe nesie zárodok úplnej a aktívnej ženy. Les Antigones navrhujú cestu, ako to dosiahnuť. Ženy majú odlišnú senzibilitu, odlišnú vôľu, odlišné možnosti konať, ako majú muži. Tieto rozdiely sú bohatstvom, ktoré treba zušľachťovať, a táto odlišnosť je prínosná vo všetkých ohľadoch.

To je dôvod, prečo staviame náš prístup na komplementarite pohlaví. Žena rozhodne nie je ako muž.

My, Les Antigones, pred legalitou uprednostňujeme legitimitu práva. Ak písomné ľudské zákony ignorujú prírodné zákony – to znamená, nepísané normy, ktoré sú základom ľudskej skúsenosti – máme povinnosť sa búriť. Nedovolíme pochovať slušnosť, zdravý rozum a dôstojnosť, ktorými by sa mali riadiť práva a vývoj v našej spoločnosti.

My, Les Antigones, obhajujeme slobody. V tomto roztrieštenom svete, kde ľudia nemajú takmer žiadne, iba trhové vzťahy, chceme byť nositeľom slobodného slova. Náš prístup sa snaží byť zásadne emancipačný.

Naša ženská prirodzenosť, konštruktívna a obrátená k životu, nás vedie budovať sociálne vzťahy a spoločenské väzby podstatné pre slobodu a solidaritu.

Rovnako ako Albert Camus napísal : Je to len láska , ktorá nás prinavracia k nám samým.

Les Antigones[6]

Tradície interpretácie *Antigony* vo vzťahu k princípom hnutia Les Antigones

Vo všeobecnosti sa od konca 18. a začiatku 19. storočia[7] formovali dve hlavné interpretácie Sofoklovej tragédie. Prvá považuje za správne konanie Antigony ako zástankyne vyššieho princípu – božského zákona, druhá obhajuje Kreonta ako vykoná-

[5] Odkaz na ľudové zhromaždenie v starovekom Grécku.

[6] Video dostupné na https://www.youtube.com/watch?v=_o-LLGpQiG4.

[7] V západnej Európe sa žiadna analýza, vykresľovanie motívu ani inscenovanie hry *Antigona* nevyskytlo. Zmena nastala až po Veľkej francúzskej revolúcii, pretože Deklarácia práv človeka a občana posilnila postavenie žien a *Antigona* začala mať veľký ohlas najmä medzi romantikmi. Prvé autentické inscenovanie *Antigony* sa podľa Georga Steinera uskutočnilo v roku 1841 Ludwigom Tieckom v Postupime. Po tomto predstavení sa inscenovanie *Antigony* rozšírilo následne na javiská Berlína, Paríža, Londýna aj Edinburgu. Steiner rovnako predpokladá, že sympatizanti emancipácie žien v 19. storočí spravili z *Antigony* emblematický text. (porov. STEINER, G. *Antigones.* Yale University Press, 1996).

vateľa súdnej spravodlivosti určenej štátom.[8] Hegel však už v najcitovanejšej analýze *Antigony* argumentoval, že ideálna spoločnosť môže byť vytvorená len cez syntézu dvoch princípov[9], ktoré stavia Sofoklova divadelná hra do opozície, a že recipientove sympatie by sa mali rozdeliť počas jeho čítania tragédie rovnakým podielom medzi hlavných hrdinov, pretože obaja mali v tejto tragickej situácii rovnaké právo i podiel viny. No aj toto tvrdenie sa po skúsenosti so svetovými vojnami zmenilo.

Antigona ako politická bytosť

Antigona sa u Sofokla nebráni tomu, aby sa na jej „protištátne" konanie prišlo. Keď jej setra Isména odporúča, aby o svojich zámeroch nikomu nehovorila, Antigona odpovedá: „Len to roztrúb! Tvoje mlčanie mi bude sto ráz odpornejšie!"[10] Rovnako ako Kreón teda chce, aby jej prehovor a konanie boli radikálne a verejné, také verejné, ako nariadenie, proti ktorému vystupuje. V tridsiatych rokoch 20. storočia, keď boli odvaha a sloboda mysle považované za vysokú hodnotu, a keď bola reprezentácia tela užívaná skôr na dosiahnutie politickej než sexuálnej slobody, postava Antigona rezonovala v kontextoch ženského písania, protestného divadla a v politických teóriách a neodvratne sa transformovala na politickú bytosť, ktorá túži byť verejne vypočutá.

Mnohí divadelní tvorcovia 20. storočia organizovali tragédiu *Antigona* do takej formy, aby vypovedala o tom, akým spôsobom je indivíduum prepojené so štátom. Rozhodnutie Antigony sa začalo považovať za možnú dilemu radového občana štátu. V roku 1936 francúzska filozofka Simone Weil[11] už vystihla Sofoklovu *Antigonu* ako príbeh ľudskej bytosti, ktorá sa úplne sama odváži postaviť proti svojej krajine, jej zákonom a vláde, a ktorá je prirodzene odsúdená na smrť. Weil trvala na tom, že postava Antigony je občianskym demonštrantom, čím oponovala Hegelovmu výkladu vznešenej nositeľky filozofického princípu vo *Fenomenológii ducha*[12]. U Jeana Anouilha začala Antigona stelesňovať odvážny politický odpor jednotlivca.[13]

---

[8] BORODOVČÁKOVÁ, Martina. *Sofokles*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2013. ISBN 978-80-558-0373-9, s. 43.

[9] Možno hovoriť o princípe božského a ľudského zákona.

[10] SOFOKLES. *Antigona*. Bratislava: Tatran, 1974, s. 19 [preklad Július Španár].

[11] V roku 1936 Simone Weil napísala niekoľko článkov o Antigone pre robotníkov. Jej túžbou bolo napísať sériu antických básní dostupných pre priemerného pracovníka, pretože podľa jej názoru antické diela môžu pochopiť lepšie tí, ktorí trpia, než tí, čo žijú svoj život v bezpečí a slobode. Napriek tomu, že ponúka interpretáciu *Antigony*, v ktorej vynecháva určitú filozofickú a spirituálnu rovinu diela, vníma jeho morálny tón – hra je pre ňu dielom o dobre a zle. Antigonu pokladá za typickú sofoklovskú hrdinku, ušľachtilú a odvážnu, ktorá nikdy nedovolí, aby ju skazili, dokonca ani v krízovej situácii. Nezdôrazňuje Antigoninu obhajobu náboženského presvedčenia, ale táto postava sa pre ňu stáva zástankyňou odlišného pohľadu, ktorý pokladá za lepší. Antigona je v tejto interpretácii predstaviteľkou čistej, nevinnej bytosti s hrdinským a milujúcim srdcom.

[12] Antigonina smrť podľa Hegela pôsobí ako archetypálny výsledok pôsobenia osudu vzhľadom na zaniknutie mravného ducha človeka a narušenie vzťahu individuality jednotlivca a individuality obce. Podľa neho sa Antigona snaží aktívne reagovať proti nerovnováhe najdôležitejších hodnôt, ktoré svojou komplementárnosťou formujú zákony spoločnosti, štátu a občianske zákony, spravodlivosť. Napriek tomu je potrestaná, lebo nerovnováhu chce vyriešiť nerovnováhou.

[13] Hra sa nazýva rovnako ako Sofoklova – *Antigone* (Antigona), je štruktúrovaná do jednoaktovky a prvú premiéru mala v roku 1944 v Théâtre de l´Atelier. Anouilhova *Antigona* už vynecháva Sofoklove politické a náboženské elementy, ale obsahuje referencie ku vtedajšej dobe.

Postavenie Antigony ako ženy

Už v období vzniku tragédie bola Antigona pravdepodobne považovaná za rebelku. Sofokles predstavil hru archontom počas leta 442 pred Kr.. a napísaná bola pravdepodobne v rozmedzí rokov 442 – 443 pred Kr.. Vznikala teda v období, keď sa Grécko nachádzalo v dobe klasickej, v čase vlády Perikla, ktorý sa zásadne pričinil o vývoj vyspelej aténskej demokracie.

Počas aténskej demokracie muži svoje pole pôsobenia premiestnili zo súkromia domovov na novo zriadené verejné miesta (Agora), kde sa začali riešiť nové záležitosti života. Ženy boli naopak stiahnuté z verejnej oblasti, čím sa demokratická spoločnosť snažila ustrážiť rovnosť medzi občanmi, pretože v predošlej ére ženy často reprezentovali bohatstvo svojho rodu či rodiny napríklad spôsobom oblečenia. Podradenosť žien bola zrejme najočividnejšia v pravidlách súdneho dvora. Aj keď sa ženy mohli zúčastňovať určitých náboženských rituálov, na verejnosti museli byť reprezentované legálnym mužským zástupcom. Perikles však počas rokov svojej vlády zaviedol nový svadobný poriadok, v ktorom mali potomkovia žien rovnaký nárok získať občianstvo, ako potomkovia mužov. Tento demokratický vládca tak uzákonil, že ženy sú dôležitým elementom pri reprodukčnom procese, v ktorom boli nenahraditeľné, a teda posilnil ich postavenie.[14]

Kreontov charakter v Sofoklovej tragédii disponuje veľkou tvrdohlavosťou a pokiaľ sledujeme jeho zmenu postojov, môžeme dospieť k pocitu, že počas kľúčového rozhovoru s Antigonou o svojom radikálnom rozhodnutí zapochybuje. Napriek tomu nie je schopný Antigoninu pravdu prijať, pretože je žena. Ak pochybuje, nejde mu natoľko o hájenie zákonov štátu, ale predovšetkým o ochranu vlastného postavenia ako muža. „Nič však nie je horšie ako neposlušnosť! Ona ničí mestá, rúca ľudské príbytky a zoradené šíky obracia na pomätený útek. Naopak – z tých, čo si dajú povedať, sa môžu mnohí, vďaka poslušnosti, zachrániť. A preto treba dodržiavať rozkazy a nikdy nepodľahnúť žene. Ak už podľahnúť, tak radšej mužovi. Veď kto by túžil počuť, že je slabší ako žena?“[15]

Philip Horth píše, že Antigonino konanie je bližšie súčasnému človeku než Grékom 5. storočia pred Kr., pretože jej odpor podmieňuje komplex princípov a osobnosti a týka sa skôr jej vôle, pýchy a rodinnej cti, než oddanosti nepísaným/prirodzeným zákonom.[16] Premeny interpretácie v 20. storočí súviseli teda predovšetkým so zmenou vnímania Antigoninho konania, ktoré už viac nebolo prijímané len ako rozhodnutie z filozofického presvedčenia (ako to bolo u Hegela), ale ako rozhodnutie obyčajného človeka/ženy s istým charakterom, bojujúcej za naplnenie svojej integrity v určitom spoločenstve. Prirodzene sa tak stala príkladom odvážnej ženy schopnej postaviť sa mužskej sile. A tu možno najviditeľnejšie badať spojenie postavy Antigony s francúzskymi Les Antigones.

V druhej tretine hry, keď Kreón odmieta umožniť Antigone vykonať pohrebný rituál brata, vysvetľuje Antigona Kreontovi, prečo nemôže nechať svojho brata ne-

[14] WILES, David. *Greek Theatre in Performance – An Introduction.* Cambridge University Press, 2000. ISBN 052164027x, s. 69 – 73.

[15] SOFOKLES. *Antigona.* Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1974. s. 65.

[16] HOLTH, Philip. Polis and Tragedy in „Antigone“. In *Mnemosyne.* Fourth Series, roč. 52, 1999, č. 6, s. 658 – 690.

pochovaného. Antigoninu výpoveď možno považovať v tomto momente za kľúčovú, hovorí o jej charaktere, o jej postoji voči autorite, o vyvyšovaní lásky nad nenávisťou. Replika, ktorú v slovenčine Július Španár prekladá: „Ale ja som prišla na svet milovať a nie nenávidieť"[17], nadobudla nový rozmer už vo viktoriánskom období anglickým prekladom *Antigony* Sira Richarda Claverhouse Jebba, ktorý túto vetu formuloval nasledovne: „Tis not my nature to join in hating but loving."[18] V preklade otvoreného listu Les Antigones k Femen, ktorý zverejnili na internete samotné členky skupiny, preberajú Jebbov prekladateľský tvar tejto repliky.

Je zaujímavé, že Jebbova verzia prekladu Sofoklovej tragédie, čo vidieť aj na vyňatom príklade spomínanej repliky, ponúka prostredníctvom Antigony vyššie dobro, než to Kreontove – prirodzenosť milovať (boha nahradzuje láska) transcenduje zákony štátu a dokonca aj rodiny, ktorá bola vo viktoriánskom období veľmi podstatná. Ženy tejto doby mali za úlohu predovšetkým zabezpečovať príjemnú atmosféru domova a starať sa o to, aby bol domov pohodlným miestom pre ich manželov a rodiny. Jebb teda vo svojej verzii Antigonu emancipuje, keď z nej urobil hovorcu vážnejších záležitostí, než problému týkajúceho sa lojality k rodine. Toto povýšenie jej činu z rodinnej povinnosti na starosť o seba samu dominovalo v recepcii postavy Antigony v nasledujúcej modernej dobe.

Virginia Woolfová prebrala Sofoklov model Antigony a zatiaľ čo Jean Anouilh vo svojej verzii príbehu ponechával tragickú fatálnosť, spisovateľka nového anglického modernizmu hľadala spôsob, ako by Antigona mohla z boja proti Kreontovým zákonom odísť ako víťaz. Tento prístup sa považuje za jeden z najskorších feministických variantov mýtu o Antigone.

Neskôr u Luce Irigaray vo feministickej štúdii *Spectulum of the Other Woman* predstavuje Antigona hrdinku, ktorá v súčasnosti musí vyjsť von z tieňa, z paralyzujúcej skúsenosti vytvorenej sociálnym poriadkom. Etika v tomto prípade nie je determinovaná verejným blahom, ale rešpektom poriadku prírody a hlavne sexuálnej diferenciácie.[19] Hoci sa skupina Les Antigones striktne vymedzuje voči feministkám, ich snahou zdôrazniť hodnotu prirodzených zákonov a dôležitosť komplementárnosti pohlaví sa ich interpretácia Antigony od výkladu Irigaray veľmi nevzďaľuje.

Judith Butler naopak v texte *Antigone´s claim: Kinship between Life and Death* zdôrazňuje to, že postava Antigony môže len ťažko slúžiť ako ikona feministickej politiky, pretože jej vlastná identita zažíva krízu. Antigona nekončí ako víťaz v ťažení proti patriarchálnemu zákonodarstvu štátu. Ako vnímajú ženy z Les Antigones fakt, že Antigonino konanie v Sofoklovej tragédii vedie nevyhnutne k smrti? Kladú si vôbec túto otázku? Odpoveďou môže byť, že Antigona bola rovnako ako Kreón potrestaná, pretože tvrdohlavosť a neoblomnosť v názoroch na to, čo je správne, bola zároveň jej hybris. Hegel toto prílišné Antigonine posilňovanie vlastnej ľudskej individuality v neprospech verejného blaha štátu odsudzuje. Pre neho Antigona nie je politickou bytosťou a jej čin je zvrátený – vníma ju ako vedomú narušiteľku práva pre vlastnú túžbu páchať zločin. U dnešných žien, ktoré preberajú model Antigony na repre-

[17] SOFOKLES. *Antigona*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1974. s. 51.

[18] SOPHOCLES. *Antigone*. [preklad R. C. Jebb] Dostupné na <http://classics.mit.edu/Sophocles/antigone.html > [20.5.2014].

[19] Podľa ČIRIPOVÁ, Dáša. Jedna z rebeliek gréckeho divadla – Antigona. In *Antigona – nedokončená „tetralógia"*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2013.

zentáciu svojej vlastnej – či už politickej alebo spoločenskej – aktivity, taktiež môže nevedome rezonovať spôsob, akým sa u Sofokla narúša demokratická umiernenosť – sofrosyné. Reakcia, ktorú narušenie prináša, je možným prostriedkom na efektívnejšie zviditeľnenie ideí tejto skupiny. Antigona teda môže byť hypoteticky chápaná ako individualita, ktorá pácha verejnú politickú vzburu pre vlastnú túžbu zviditeľniť sa a nasledovať predovšetkým vlastné záujmy, nie záujmy rodiny, komunity ani bohov. Tento výklad by však naštrboval idealistické preberanie archetypu Antigony v aktivistických skupinách žien podobných skupine Les Antiognes aj u feministiek.

Antigona ako reprezentantka vyššieho princípu – vykonávateľka božských zákonov determinujúcich legitimitu ľudských zákonov

Pri sledovaní tradícií interpretácie postavy Antigony ako vykonávateľky božských zákonov sa vynára otázka, ako vnímajú definíciu božského a prirodzeného zákona Les Antigones. Je to pre nich jedno a to isté? Podľa väčšiny výkladov Sofoklovej tvorby, jeho hrdinovia v duchu viery, že človek je mierou všetkých vecí, sa nepodriaďovali božej vôli, naopak, spochybňovali ju. Les Antigones tvrdia: „Pre mnohé z nás je náboženstvo cestou slobody a sebarealizácie," no nikde ho nepovyšujú na svoj najvyšší princíp a nenahradzujú slovo „prirodzený" za „tradičný" alebo „božský". Pre porovnanie, v preklade Júliusa Španára Antigona odôvodňuje svoj priestupok takto:

„(...) Áno, lebo to bol zákaz, ktorý nepochádzal od Dia, a Diké, spoločníčka bohov podsvetí, nám nenariadila nič podobné. Nuž usudzovala som, že tvoj zákaz, vôľa smrteľníka, nemá takú silu, aby rušila nepísané a neochvejné božie zákony. Tie predsa nie sú dnešné ani včerajšie, tie platia od dôb, kam nám pamäť nesiaha, a platia večne."[20]

Dnes slovné spojenie božský zákon neznamená automaticky to isté, ako to bolo v starovekom Grécku. Posvätné v širšom zmysle bolo pre Grékov všetko to, čo vyžaruje z nadprirodzených síl a zvlášť božej vôle. Posvätný je tiež NEPÍSANÝ poriadok božej prírody, striedanie ročných období, dňa a noci. Rovnako tak bol posvätný aj nemenný rád spoločenského života, pravidelný sled generácií zaručený sobášmi, pohrebnými rituálmi a uctievaním zosnulých, stálosť politických skupín a mocenského systému. V Grécku teda vychádzalo „prirodzené" z „božského", dokonca neexistoval človek, ktorý by nebol pobožný.[21] V starovekom Grécku bohovia a ľudia žili vo všeobecnom povedomí odjakživa spolu. Zbožnosť sa prejavovala v dôkladnom dodržiavaní náboženských rituálov, ktoré vyjadrovali rešpekt ľudí k božstvu.[22] Prebratím Antigony ako symbolu akoby Les Antigones požadovali návrat, božskej sily – ale nie v zmysle, ktorý ponúkajú monoteistické náboženstvá a židovsko-kresťanská tradícia. Pojem „božský" sa stáva synonymom „prirodzeného" alebo „prírodného".

Hnutie Les Antigones za svoju inšpiráciu oficiálne vyhlasujú esej s názvom *Socrate contre Antigone?* (Sokrates proti Antigone?), v ktorej autor Thierry Vingt-Hanaps uvažuje o Antigone ako o nasledovateľke prírody, ktorá je sama sebe zákonodarcom. Nesnaží sa priamo nadviazať na možnú interpretáciu postavy ako kladnej hrdinky.

---

[20] SOFOKLES. *Antigona*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1974. s. 45.

[21] Nedá sa hovoriť o gréckom „náboženstve" v zmysle, ako býva tento termín používaný v tradičnom monoteistickom prostredí. V gréčtine dokonca slovo, ktorého sémantické pole presne zodpovedá tomuto termínu, neexistovalo.

[22] VEGETTI, M. Člověk a bohové. In *Řecký člověk a jeho svět*. Praha: VYŠEHRAD, 2005, s. 223 – 229.

Sofoklova tragédia je pre neho východiskovým podnetom, ktorý ho primäl k vytvoreniu filozofickej úvahy o relativite správnosti poslušnosti voči štátnym zákonom. Vychádzajúc z morálnej filozofie Tomáša Akvinského tvrdí, že právo, ktoré narúša prirodzené zákony, nie je viac právom, ale jeho skazenosťou. Občianske zákony majú podľa neho zaistiť dobre fungujúcu a organizovanú konvivialitu v spoločnosti na to, aby všetci z nás mohli žiť pokojný a mierumilovný život vo všetkej zbožnosti a dôstojnosti.[23] Preto je pre neho dôležité, aby zákony boli poistené tým, že všetci členovia spoločnosti rešpektujú určité fundamentálne zákony, ktoré jedinečne patria ľuďom, a ktoré musí legislatíva rozpoznať a garantovať.

Ženy Les Antigones vo svojom manifeste Hanapsov názor preberajú a navonok sa tak napájajú rovnakou mierou na Hegelovu tézu (hoci on vníma Antigonu ako narušiteľku, nie ako bojovníčku za harmóniu) o ideálnej spoločnosti, ktorá sa buduje na základe zlúčenia dvoch princípov v spravodlivosti. Prirodzenými a nadradenými zákonmi sú pre Les Antigones slušnosť, zdravý rozum, dôstojnosť a láska, zabezpečujúce legitimitu svetského práva. Reprezentantom legality je v prípade Les Antigones Kreón: „My, Les Antigones, pred legalitou uprednostňujeme legitimitu práva. Ak písomné ľudské zákony ignorujú prírodné zákony – to znamená nepísané normy, ktoré sú základom ľudskej skúsenosti – máme povinnosť sa búriť. Nedovolíme pochovať slušnosť, zdravý rozum a dôstojnosť, ktorými by sa mali riadiť práva a vývoj v našej spoločnosti."

Často vidieť veľké cnosti tam, kde ľudia ostávajú verní spravodlivosti napriek tomu, že v skutočnosti podporujú neprávo (aj keď legálne), aby nespôsobili väčší všeobecný neporiadok, alebo aby odporovali tým, ktorí legitímne právo kazia.[24] V súvislosti s otázkou poslušnosti dodržiavať zákony štátu autora Vingt-Hanapsa zaujíma rozhodnutie postavy Sokrata v Platónovom texte *Sokratova obrana*. Jeho konanie je na prvý pohľad opakom konania Antigony. Nasledovanie prirodzených/prírodných zákonov, ktoré sú nadradené a nevyhnutné, je pre ňu pádnym dôvodom „neposlúchnuť". Platón v tomto diele ponúka možnosť Sokratovej obrany pred nespravodlivým obvinením z kazenia mládeže. Sokrates v nej vysvetľuje, prečo si ako trest volí radšej smrť, než vyhostenie z vlasti. Necíti sa vinný, vinní sú tí, ktorí tvrdia, že vedia to, čo nevedia. Nasleduje božskú vôľu a rozum, aby sa stal učiteľom „pravdy". Keby sa zriekol trestu smrti, prijal by skutočnosť, že tí, čo hovoria, že vedia to, čo nevedia, žijú správne. Zaujíma teda ofenzívnu pozíciu voči tomu, aby sa stal „otrokom vrchnosti", čo by bolo pre neho trestom. Smrť ako trest neberie. Rozdiel medzi dvoma prístupmi Antigony a Sokrata k narušeniu (legitímnej) spravodlivosti vidí Vingt-Hanaps v tom, že Sokrates je skôr alegóriou pasívneho odporu, zatiaľ čo Antigona je alegóriou odporu aktívneho.[25] Pre Les Antigones je postava Antigony stelesnením aktívneho verejného politického odporu voči nelegitímnemu štátnemu právu nepodriaďujúceho sa prirodzeným zákonom, z ktorých vychádzajú určité etické normy.

---

[23] VINGT-HANAPS, Thierry. *Socrate contre Antigone.* Paris : Pierre TÉQUI éditeur, 2005. ISBN 2-7403-1175-3, s. 163 – 164.

[24] Tamže, s. 158.

[25] MAXENCE, Philippe. Allégorie de la résistance: entretien avec Thierry Vingt-Hanaps. In *l'Homme nouveau*. 2013. Dostupné na http://antigones.fr/blog/a-lire-de-socrate-a-antigone/, (cit. 20. 5. 2014).

Záver

Na základe prístupu, ktorý vychádza z presvedčenia, že väčšina interpretácií je už interpretáciou, a vďaka porovnávaniu už existujúcich tradícií výkladu s princípmi hnutia Les Antigones v manifeste a otvorenom liste členkám Femen, ponúka práca vo svojom závere formuláciu ich základných pilierov výkladu postavy Antigony a ideovej interpretácie Sofoklovej tragédie. Dospieva k záveru, že identifikáciou prostredníctvom postavy Antigona sa Les Antigones prikláňajú k jej interpretácii ako pozitívnej hrdinky, ktorá svojím aktívnym verejným odporom proti nelegitímnemu rozhodnutiu „vrchnosti" štátu bojuje za rovnováhu dvoch esenciálnych princípov ideálnej spoločnosti – prirodzených nepísaných zákonov a zákonov štátu. V recepcii sa tak Les Antigones odkláňajú od najrozšírenejšej analýzy Hegela, ktorý Antigonu aj Kreonta vidí ako narušiteľov sofrosyné, a preto sú ich tresty archetypálnym výsledkom pôsobenia osudu, zabezpečujúcim opätovnú harmóniu princípov.

V existenciálnej naliehavosti a silnej hraničnosti situácie je problém Antigony problémom prežívania v totalitnej spoločnosti. Súdiac na základe mediálneho aj verejného vystupovania Les Antigones môžeme usudzovať že Les Antigones upozorňujú prostredníctvom tohto modelu i na potrebu zastavenia obchodovania so ženským telom. Bojujú tak proti záujmom posilniť trhové vzťahy v kapitalistickej spoločnosti a proti zviditeľňovaniu neprávа politicky a mediálne, ako to podľa nich robia Femen. Postavu Antigony v politickom a mediálnom kontexte Európskej únie a Francúzska napĺňajú Les Antigones novým významom: stáva sa z nej žena, európska občianka, ktorá aktívne, prostredníctvom verejného odporu bojuje proti degradácii človeka na produkt kapitalistickej spoločnosti – vládnucej a o všetkom rozhodujúcej. Archetyp bojovníčky s mocou je teda zachovaný aj v tomto prípade, nestráca svoj pôvodný význam, aj keď sa tvorivo varíruje v závislosti od mimoumeleckého kontextu doby.

Proti ekonomickému neprávu vystupujú Les Antigones ako čisto ženská sila, čím demonštrujú tiež svoju snahu zúčastňovať sa diskusií o sociálnych témach, ktoré sa týkajú predovšetkým žien a špecifickosti formovania ich identity. To ich interpretáciu Antigony spája s feministickými interpretáciami, v ktorých Antigona nie je len utláčaným radovým občanom, ale predovšetkým ženou, ktorá sa nebojí postaviť proti Kreontovi ako mužovi.

ANTIGONE ARCHETYPE IN THE FEMALE TROUPE LES ANTIGONES

Jana HLODÁKOVÁ

All new receptions of ancient theme, whether in the arts or social action, provide a new perspective of understanding of relation between an ancient Greek and a man of today. The paper examines the interpretation of the character of Antigone from Sophocles's tragedy by contemporary French female troupe Les Antigones, which uses her as a a symbol of their activities and thus gives her new – current meaning. The paper is based on the assumption that tradition and reality are the main factors influencing dramatic interpretation of the text and interpretation itself – the aspects of time have impact directly on content as well as formal analysis. As a result, the paper brings more transparency into the traditions of interpretation that directly or

indirectly determine the reception of Antigone's character. It also focuses on the non-artistic context, which determined the formation of the troupe Les Antigones.

Literatúra

BUTLER, Judith. *Antigone´s claim: Kinship between Life and Death*. New York : Columbia University Press, 2000. ISBN 0-231-11894-5.

ELLEN CASE, Sue. *Feminism and Theatre*. New York : Macmillan, 2008. ISBN 978-0-230-52118-6.

HEGEL, Georg W. F. *Fenomenologie ducha*. Praha : NAKL. ČSAV, 1960.

HOLTH, Philip. Polis and Tragedy in „Antigone". In *Mnemosyne.* Fourth Series, 1999, roč. 52, č. 6, pp. 658 – 690.

KOLEKTÍV AUTOROV. *Antigona – nedokončená „tetralógia"*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre, 2013. ISBN 978-80-558-0520-7.

MAXENCE, Philippe. Allégorie de la résistance: entretien avec Thierry Vignt-Hanaps. In *l´Homme nouveau*. 2013. Dostupné na http://antigones.fr/blog/a-lire-de-socrate-a-antigone/ [20.5.2014].

PLATÓN. *Obrana Sokratova.* Dostupné na http://ics.upjs.sk/~novotnyr/home/skola/dejiny_filozofie_2/pdf/platon-obrana_sokratova.pdf [20.5.2014]

SOFOKLES. *Antigona*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1974.

STEINER, Georges. *Antigones*. New Heaven: Yale University Press, 1996. ISBN 9780300069150.

VEGETTI, M. Člověk a bohové. In *Řecký člověk a jeho svět*. Praha : VYŠEHRAD, 2005. ISBN 80-7021-731-6.

VINGT-HANAPS, Thierry. *Socrate contre Antigone.* Paris : Pierre TÉQUI éditeur, 2005. ISBN 2-7403-1175-3.

WALSH, Keri. *Antigone in Modernism: Classicism, Feminism, and Theatres of Protest*. Princeton University Press, 2009. ISBN 9780549969686.

WILES, David. *Greek Theatre in Performance – An Introduction*. Cambridge University Press, 2000. ISBN 0521648572.